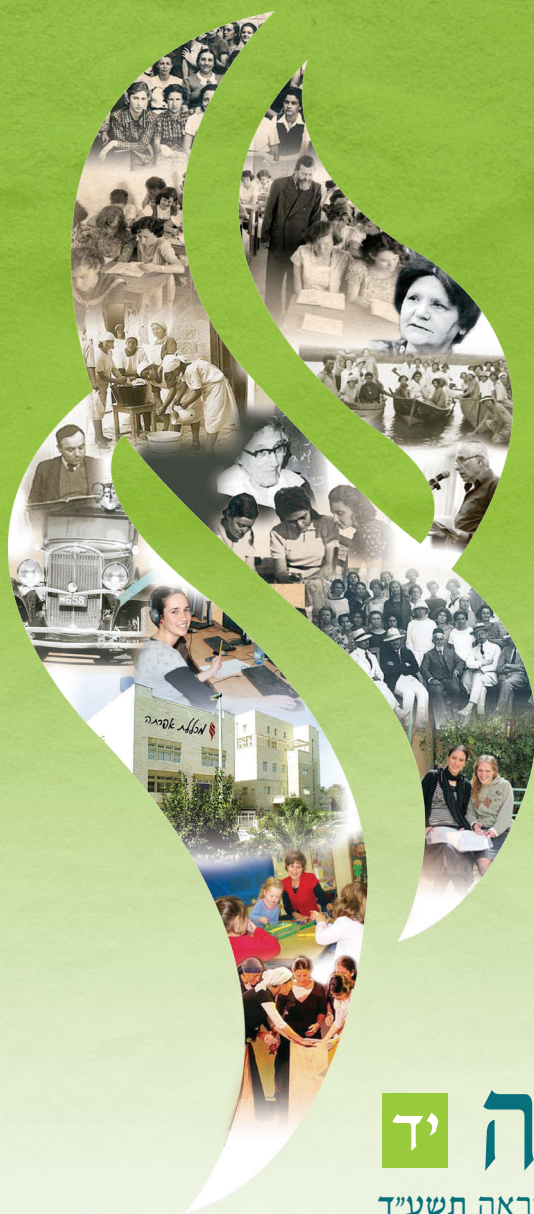

מעורבות
הספרייה
בתהליך
החינוכי-
לימודי
במכללה

נעמה קידר-לוי

תדפיס מתוך:

יד דרך אפרתה

ביטאון המכללה בנושאי חינוך והוראה תשע"ד

המכללה האקדמית לחינוך
תשעים שנות הכשרת מורים

הוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

אמונה-אפרתה - המכללה האקדמית לחינוך ולאמנויות

מסת"ב: 6-13-7234-965-978

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה
מיסודה של מכללת אפרתה,

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

טל' 02-6717744, פקס' 02-6738660

דוא"ל efrata@macam.ac.il

עיצוב והפקה: **שילה • ברכץ** בית אל
טל' 02-9973875, פקס' 02-9971022, shilo_b@netvision.net.il

תוכן העניינים

9	פתח דבר
13	ציון עוקשי תפילת קבע ממוסדת – דרך חינוכית המעצבת אומה
33	אסתי בן מנחם-תאומים ללמוד תורה ביחידות או ללמוד תורה בחברותא? בחינת השאלה בטקסטים של חכמי ישראל במהלך הדורות
49	נגה בינג 'חנוך לנער על פי דרכו' – עיון בהגותו של האדמו"ר מסלונים
75	ישראל רוזנסון תלמיד מתחפש, מורה מחפש – מסה קצרה על תחפושות ועל חינוך
83	יוסי שפנייר עטרה של חינוך בצפונה של ירושלים בימים של טרום מדינה סיפורה של לאה גולוביצקי, מורה ומחנכת בעטרות
103	נעמה קידר-לוי מעורבות הספרייה בתהליך החינוכי-לימודי במכללה
121	אביבה סטניסלבסקי הזמר העברי ככלי לחוויה בחינוך
141	דסי שטיינר מדע בסיפורי ילדים או: קוץ נוסף בקוצים של פודי הקיפוד
157	מאירה פיין ז"ל ציורים של ילדים להורים גרושים
169	אביגיל פרידמן מה בין אווירת כיתה ללמידה?
193	ירון זילברשטיין השעה הפרטנית בבתי הספר במדינת ישראל ויצירת 'מעגל הערכה' – המורה כמעריך וכמועריך
203	לין גנסר ופול שרל-פוקס קשיים בהערכת תפקוד קוגניטיבי-חינוכי של תלמידים מהעדה האתיופית
217	אילנה כלב-ברקוביץ תכנית להכשרת מורים אל מול אתגרי השעה חינוך על-יסודי – מיפוי צרכים ודרכי התמודדות
235	אילנה כלב-ברקוביץ התמודדות עם בעיות משמעת – ציר מרכזי בעבודת ההוראה

עריכה לשונית
ד"ר סיגלית רוזמריין
חנה פורטגנג
מזכירת המערכת
שלומית זמיר

רשימת המחברים המשתתפים בקובץ

מכללת אפרתה	ד"ר אסתי בן מנחם-תאומים
אוניברסיטת בן-גוריון	נגה בינג
מכללת אפרתה	ד"ר אילנה כלב-ברקוביץ
מכללת אפרתה	ד"ר ליין גנסר
מכללת חמדת-הדרום	ד"ר ירון זילברשטיין
מכללת אפרתה	ד"ר אביבה סטניסלבסקי
מכללת אפרתה	ד"ר ציון עוקשי
מכללת אפרתה	מאירה פיין ז"ל
מכללת אפרתה	ד"ר אביגיל פרידמן
מכללת אפרתה	נעמה קידר-לוי
מכללת אפרתה	פרופ' ישראל רוזנסון
מכללת אפרתה	דסי שטיינר
מכללת אפרתה	ד"ר יוסי שפנייר
מכללת אפרתה	ד"ר פול שרל-פוקס

מעורבות הספרייה בתהליך החינוכי-לימודי במכללה

נעמה קידר-לוי

מבוא

ספרייה אקדמית מספקת בראש ובראשונה משאבי מקורות מידע, ומהווה מסד ללימוד ולמחקר ללומדים ולחוקרים שבמוסדה. בהקשר זה הספרייה היא טבור המוסד האקדמי שהיא משרתת, שכן מתקיים בה מפגש בין ספקי המידע לצרכני המידע ולמנחיליו.

מכללת אפרתה, המכשירה סטודנטיות להוראה, משמשת מצע מתאים במיוחד לספרייה המבקשת להשתלב שילוב פעיל עם היעדים האקדמיים של המכללה ועם התהליך החינוכי שלה. ספריית המכללה החליטה למנף מפגש זה ולהדגיש בין מטלותיה גם את תהליך ההעשרה החינוכי הבלתי-פורמלי של פרחי ההוראה.

כדי להגשים מטרה זו יזמה הספרייה – כחלק ממגוון יזמות אחרות – שיתוף פעולה עם המרכז ללימודי השואה הפועל במכללה. שיתוף הפעולה מתבטא בהקצאת משאבים רבים להעשרת מקורות המידע הקלסיים על אודות תרבות העם היהודי באירופה בתקופה זו, מורשתו וחורבנו. נוסף על כך החליט צוות הספרייה להשתתף בתהליך החדרת תודעת השואה בקרב הסטודנטיות באמצעים בלתי-פורמליים כדוגמת תערוכות שהוצגו בין כותלי הספרייה. בחירת הנושאים ואופן הצגתם הסתמכו על מחקרים שנעשו במוסד יד ושם¹ ובגופים אחרים המכשירים מורים להוראת השואה ולהנצחתה.

מחקרים מגלים כי עיסוק בנושא השואה קשה רגשית לכל העוסקים בו, ובכללם למחנכים, המבוגרים האמונים על הטמעת הנושא בקרב הדור הצעיר. ברוטין מצאה שגם בקרבם נוצרת לעתים רתיעה מהעיסוק בנושא.¹ אין ספק שהזוועות ומעשי האלימות הקיצוניים שחווי בני אדם בלתי נתפסים. עם זאת עקב הזדקנות הדור הראשון לשואה וההכרח ללמד את הדור הצעיר ולהנחיל לו את לקחיה, יש לפתח גישות ואמצעי הוראה מזמינים להוראת השואה ולהניח לתיאורים המרתיעים. אשר על כן, לדעת ברוטין, יש לעשות זאת באמצעות יצירת הזדהות עם הנושא ואמפתיה כלפיו.²

בעקבות גישה זו, וכן בעקבות מחקרים אחרים שהתחקו אחר גישות חדשות שתכליתן לעורר עניין בנושא השואה והזדהות עמו, נמצא שהדרך היעילה ביותר היא הדגשת

1. ברוטין, 2009, עמ' 8-12.

2. שם.

החווייה האנושית. אפשר ליישם אותה בחשיפת סיפור חייו של אדם יחיד מתקופת השואה הסוקר את קורות חייו מהתקופה שלפני המלחמה, בזמן השואה ולאחריה.³ תיאור זה, המושתת על מבנה סיפורי-מעגלי שיש בו התחלה, אמצע וסוף, יוצר תמונה שלמה ומוחשית לנושא בלתי נתפס. בדרך זו, מציינת ריבק-גוגן,⁴ מקבל הסיפור ההיסטורי על אירועי השואה משמעות חינוכית וערכית. התלמיד נחשף להווי החיים היהודיים שלפני החורבן, להתמודדות היחיד עם תנאים ומצבים בלתי-אנושיים בתקופת החורבן ובתקופה שלאחר השבר, בניסיון לאחות את השברים וליצור חיים חדשים. לפי פרלמוטר ורחמי, בשנים האחרונות מושם דגש על לימוד חווייתי ולא רק קוגניטיבי של נושא השואה באמצעות שילוב דיסציפלינות מגוונות.⁵ אחת הדוגמאות לשילוב היא התערובות המוצגות במוזאונים, הממלאות תפקיד נכבד בהטמעת סיפור העם היהודי בימי השואה. המוזאונים מעצם מהותם מציעים חוויה לימודית שונה מזו הרשמית. ניצול החלל שמוצגים בו תצלומים, תמונות וחפצים מהתקופה, מסייעים בהמחשת סבלו של היחיד ומצוקתו בתקופה זו. עם זאת מציינת שנהב שאין לראות במוזאון תחליף ללימוד אקדמי רשמי, אך יש בו כדי לתרום לצד החווייתי-רגשי.⁶

בהשראת מחקרים אלו ואחרים המציעים דרכים שונות להנחלת נושא השואה בקרב מורים ותלמידים, החליט צוות הספרייה להירתם למשימה זו כחלק ממעורבותו בתהליך החינוכי-לימודי של הסטודנטיות. המטרה שהצבנו בפנינו הייתה יצירת קרבה והזדהות עם הנושא בקרב המחנכות לעתיד. מטרה זו עמדה לנגד עינינו בעקבות טענתה של ברוטין, ולפיה מחנך הנרתע מנושא השואה יגביר את החרדה אצל הילד וישפיע על הבנה מעוותת שלו בתחום.⁷

בהתאם לכך הנושאים שבחרנו לעסוק בהם מתארים מחד גיסא את הסבל ואת הקשיים הנוראים שהתמודדו אתם היהודים בשואה, ומאידך גיסא הם מדגישים את תעצומות הנפש של הציבור היהודי במאבקו למען החיים בתנאים בלתי-אפשריים. גישה זו ניסח ההיסטוריון שמעון דובנוב בצוואתו לפני הירצחו בשואה: "מלחמה וסבל מזה – עמידה ורוח איתנה מזה".⁸

3. שלו, 2008, עמ' 5.

4. ריבק-גוגן, 2009.

5. פרלמוטר ורחמי, 2008.

6. שנהב, 2009.

7. ברוטין, 2009.

8. גלר, תשמ"ח, עמ' 16.

באחד הנושאים שנציג במאמר נעסוק בדמות המחנך הדגול יאנוש קורצ'אק: חייו, מורשתו ופועלו לפני השואה ובמהלכה. תערוכה זו, שהתקיימה ב־2011, לוותה ליווי חד-פעמי בהדרכה ובמצגת קולית. תערוכה אחרת, שהוצגה ב־2012, עסקה בספרים ובספריות בגטאות, בעקבות יום עיון שנערך בעבור ספרנים במכללות להכשרת מורים.⁹ הכותרת הראשית שהענקנו לתערוכה הייתה: 'גווילין נשרפים ואותיות פורחות' (בבלי, עבודה זרה יח ע"א).

הנושאים הנידונים במאמר הוצגו בקומת הכניסה לספרייה בשתי שנים אחרות. הערוץ שבחרנו להשתמש בו להצגתם היה חזותי בלבד, מתוך התחשבות בצורך בשמירה על השקט בספרייה לטובת קהל הלומדים. הלכך הוצגו תוצרינו באמצעות תערוכות שהתבססו על טקסט ועל תמונות.

קהל היעד

כספרייה הפועלת במכללה לחינוך, קהל היעד שלו מיועדות התערוכות שבמסגרתה הוא הסטודנטיות. היות שהן מוכשרות להוראה במגוון תחומי דעת, מטרת הספרייה היא להפגישן עם תכנים הנוגעים במישרין או בעקיפין לתחום התמחותן, ובכך להעשיר את עולם הידע שלהן. תקוותנו היא כי בעתיד תוכלנה הסטודנטיות להשתמש בתכנים או ברעיונות המוצגים בתערוכות השונות בספרייה במהלך עבודתן החינוכית. נוספים עליהן מרצים שנושא התערוכה נושק לתחום ההוראה שלהם, ויכולים להשתמש בחומרים המוצגים בתערוכה לצורכי העשרה והרחבת הידע. דוגמה לכך היא השימוש שעשתה ראשת החוג לחינוך קהילתי-חברתי בתערוכה על יאנוש קורצ'אק להשוואת גישתו החינוכית של קורצ'אק לעקרונות החינוך הבלתי־פורמלי כיום.

יעדים פדגוגיים

המטרה העיקרית של הצגת הנושאים הנידונים במאמר הייתה לפתוח צוהר לפני הסטודנטיות בפרט, ולפני באי הספרייה בכלל, על אודות חיי התרבות והפעילויות החינוכיות שניהלו היהודים במהלך השואה. בפעילויות אלו יש כדי לחשוף טפח קטן ממכלול הפעילויות שהתקיימו בתנאים בלתי־אנושיים של ממש, כשהמאכלת ריחפה מעל ראשי יושבי הגטאות. מטרה נוספת הייתה להציג את מאבקו העיקש של הציבור היהודי להיאחז בערכים, במנהגים ובהווי התרבות שהיו נהוגים ומושרשים בחייהם לפני השואה.

9. בהרצאת הספרנית מירב יזרעאל מבית הספר להוראת השואה ביד ושם.

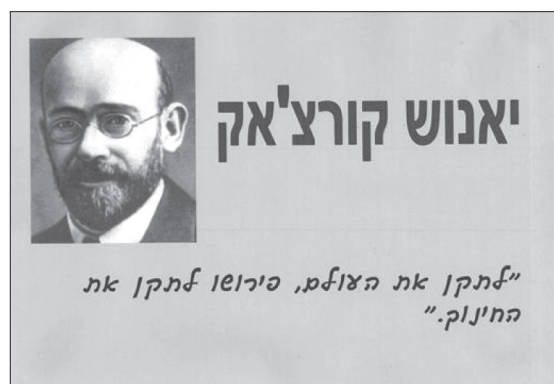
יש הרואים בכך צורת התנגדות רוחנית לשלטון הנאצי, שהטיל על יושבי הגטאות גזרות קשות מנשוא. עופר קוראת לכך במאמרה: המאבק למען 'קידוש החיים'.¹⁰ מעין התנגדות רוחנית-תרבותית שסייעה לתושבי הגטאות לשמור על צלם אנוש ולרומם מעט את נפשם המדוכאה.

בתערוכות הקפדנו להימנע מתיאורים פלסטיים מרתיעים כדי שלא לעורר דחייה וניכור מהנושא, אם כי לא התעלמנו מהם כליל. האכזריות, הסבל וחוסר האנושיות ניכרו מבין השורות ומתוך העדויות השונות, ובה בעת הם יצרו בקרב המתבונן הבנה, אמפתיה והזדהות עם הקורבנות. כמו כן מצאנו לנכון לסיים את שתי התערוכות בנימה אופטימית המבטאת מסר של תקומה, התחדשות ונצחיות. בסעיפים הבאים נרחיב ונתאר את תוכני התערוכות ואת יעדיהן הפדגוגיים.

תערוכה ראשונה – יאנוש קורצ'אק

עם פתיחת שנת הלימודים תשע"א הוצגה בספרייה תערוכה שעסקה בדמותו של יאנוש קורצ'אק ובמשנתו החינוכית. נושא זה נושק לשני תחומי דעת הנלמדים במכללה: החוג לחינוך חברתי-קהילתי, המקביל למכונה 'החינוך הבלתי-פורמלי', והוראת השואה – תחום הנכלל בלימודי החוג להיסטוריה ובתכנית אקדמית מיוחדת המתקיימת במכללה ונושאת שם זה. התערוכה הפגישה את הסטודנטיות עם אישיותו של קורצ'אק ועם תפיסתו החינוכית-פדגוגית הייחודית, שבאו לידי ביטוי בדרך ניהולו החדשנית – לזמנים

ההם – של בית היתומים כמוסד דמוקרטי. שבועות מספר לקראת יום הזיכרון לשואה ולגבורה הוספנו עוד כרזות לתערוכה, העוסקות בהתנהלותו של קורצ'אק בתקופת השואה. כרזות אלו הדגישו את אחיזתו האיתנה של קורצ'אק בתפיסתו ובערכיו החינוכיים ההומניסטיים גם בתקופת החורבן.

שלט התערוכה¹¹

10. עופר, 2009.

11. האמרה המצוטטת בכרזה, המיוחסת לקורצ'אק, מוזכרת אצל כהן, 1994.

אמצעי המחשה

כחלק מההיערכות להצגת התערוכות בספרייה היה עלינו להתחשב בחלל, במיקום ובאמצעים המוגבלים העומדים לרשותנו. התערוכות הוצגו בקומת הכניסה של ספריית המכללה על מדפי ויטרינה הממוקמים בשיפוע ומשמשים בדרך כלל להנחת ספרים לעיון. נוסף על כך הצמדנו לכל אחת ממחיצות השולחנות הנמצאים בסמיכות לוויטרינה ציטטות מכתבי נספים וניצולים או מזיכרונותיהם, שנקשרו לנושא התערוכה. שתי סיבות היו לכך: האחת היא חידוד הפן האישי ויצירת הזדהות עם רגשות הכותבים, והאחרת – הפניית תשומת הלב לתערוכה המוצגת בסמוך.

בסידור התערוכה לא נכללו סימני הכוונה כגון נקודת התחלה, מסלול הליכה או נקודת סיום, משום שמדובר בחלל מצומצם. עם זאת הנושא התפתח לאורך ציר הליכה עיקרי, שהתחיל מרחבה מרכזית בספרייה והמשיך לאחד האגפים המאוכלסים יותר. לכן אף שייתכן כי חלק מהמבקרים ראו את התערוכה בסדר אקראי, תחושתנו היא שמרבית המבקרים מצאו את ההקשר הכרונולוגי של המוצגים ואכן התחילו בנקודת ההתחלה.

אשר לאמצעים החזותיים העוסקים באישיותו של יאנוש קורצ'אק, התערוכה כללה חומרים שהוכנו הכנה עצמאית בידי צוות הספרייה, וכן ערכת כרזות מוכנות שהופק בבית לוחמי הגטאות למורשת השואה.¹² הכרזות שבחרנו הציגו אבני דרך בחייו של קורצ'אק, אך הדגישו במיוחד את פועלו, את משנתו החינוכית ואת הווי החיים בבית היתומים לפני השואה ובמהלכה. התערוכה עוטרה בגלויות שונות שאותן נהג קורצ'אק להעניק לחניכיו כמזכרת לאחר מילוי משימותיהם.

יעדים ומסרים של התערוכה על יאנוש קורצ'אק

בשלב הראשון, בעת פתיחת התערוכה, ביקשנו לזמן את הסטודנטיות למפגש עם עיקרי תפיסתו ועם משנתו החינוכית הייחודית של קורצ'אק, אשר מקורותיהן נעוצים בחוויות אישיות שחווה קורצ'אק עצמו הן כילד הן כרופא במפגשיו עם אוכלוסייה מכל גווני הקשת הסוציאל-אקונומית, ובכללה ילדים. לשם כך נעזרנו בכרזות שכללו מידע ביוגרפי קצר על האיש וכמה הגיגים עוד מילדותו, המשקפים אדם עם הסתכלות בוגרת, הומנית וסוציאליסטית כלפי החברה הסובבת אותו.

לאחריהן מיקמנו כרזות נוספות ששילבו את משנתו החינוכית של קורצ'אק ואת יישומה בבית הילדים. הוספנו גם ציטטות מכתביו של קורצ'אק, המשקפות את רעיונותיו ואת מסריו

12. גלעד ושמשי, תשס"ב.

מתוך : כהן, תשכ"ה, עמ' 93

מתוך : קורצ'אק, תשל"ח, עמ' 305

החינוכיים. בחרנו בציטוטים המדגישים את יחסו של קורצ'אק אל הילד כאל פרט בעל יכולת חשיבה עצמית ובעל כישורים ואפיונים הייחודיים לו, וכן בציטוטים העוסקים בתפקיד המחנך. את הדפים שבהם נכתבו הציטוטים עיצבנו כתבנית עיצובית קבועה, כמוצג בשני התרשימים הבאים. להלן שתי ציטטות לדוגמה מכתבי קורצ'אק, שהוצמדו (כל אחת בנפרד) אל גב השולחנות בספרייה.

בציטטה פנה קורצ'אק למחנכים והדגיש לפניהם את ההכרח להכיר בראש ובראשונה את הילד ואת עולמו הפנימי.

בבסיס משנתו של קורצ'אק היה הילד זכאי לכבוד, לאמון, לחום ולאהבה מצד המבוגרים.¹³ ייתכן שבעבור הסטודנטיות הצעירות לחינוך בימינו משנתו החינוכית של קורצ'אק נראית מובנת מאליה, אך היא לא הייתה כזו בימים ההם, כאשר היחס כלפי הילד היה מנוכר, נוקשה ונעדר כבוד והקשבה. לכן הפנינו את תשומת לב הסטודנטיות לסוגיה זו באמצעות בחירת הכרזות ובהסברים בעל פה שליוו את התערוכה. כמו כן הצגנו לפנייהן קושייה נוספת שמרביתם להתחבט בה גם בימינו : כיצד אפשר ליצור משמעת בלי להעניש, וכיצד אפשר למצוא את האיזון בין מתן עצמאות וחופש ביטוי לדעות הילד

13. כהן, תשל"ט.

ולמחשבותיו, ובין שימת גבולות. לשם כך העלינו על נס את הפתרון מעורר ההשראה על פי קורצ'אק. הקמת מוסדות דמוקרטיים בתוך בית היתומים שנוהלו ניהול עצמאי באמצעות הילדים בשיתוף עם המחנכים. דוגמאות לכך הם מועצת תלמידים, פרלמנט, בית משפט, עיתון ילדים וכדומה. בבסיס פתרון זה עמדה המחשבה כי אי-אפשר לחנך את הילדים בלי שהם עצמם יהיו שותפים בתהליך החינוכי.¹⁴

משואה לתקומה

הקבלנו בין שואת כלל העם ותקומתו ובין השואה האישית של קורצ'אק ושל בית היתומים שלו ותקומת רעיונותיו החינוכיים כפי שנשתמרו עד היום. לפיכך בשלב השני של התערוכה, לקראת יום הזיכרון לשואה ולגבורה, הוספנו ערכות המתארות את התנהלות בית היתומים בתקופת השואה עד ליום שילוח יושביו למחנה ההשמדה. כידוע, לקראת סוף שנות ה-30 של המאה הקודמת, טרם פלישת הגרמנים לפולין, נתנה האנטישמיות מצד השכנים הפולנים את אותותיה. קורצ'אק הבין כבר אז כי: "...צלם האדם הולך ונמחק..."¹⁵.

אף על פי כן לא פסקה העשייה החינוכית של קורצ'אק גם בתקופת השואה, על אף התנאים הקשים ולמרות מצב בריאותו המידרדר. בתערוכה ובמצגת הנלווית מצאנו לנכון להדגיש את עמידתו האיתנה של קורצ'אק לשמור על ערכיו ועל תפיסותיו החינוכיות, שהושתתו על אנושיות גם בתקופה החשוכה ההיא. בכתביו מתקופת המלחמה עולה כי על אף התגברות המצוקה בבית היתומים והרעת מצבו הבריאותי חש קורצ'אק אחריות רבה עוד יותר הן כלפי ילדי בית היתומים והן כלפי ילדים נטושים ואומללים שפגש ברחוב ואכסנם במוסדו. בתערוכה אנו מדגישים את אחיזתו: "...במסורת העזרה לילד", וברצון העז: "...לשמור כל כבודנו במצוקה!"¹⁶. התמונות המלוות את הכרזות מעידות על הניסיון לשמור על שגרת היום בבית היתומים.

כדי להדגיש את מרכיב התקומה חתמנו את התערוכה בכרזה המתעדת את המסע האחרון של ילדי קורצ'אק בתהלוכה למחנה המוות טרבלינקה. לצד המראה הטרגי מצורף לכרזה ציטוט מתוך סיפור שכתב קורצ'אק שנה לפני פרוץ המלחמה, 'כך אני מהרהר':¹⁷ "לא את הכל אני יודע עדיין, אך הסוף יהיה כזה: שהיהודים – תהיה להם מדינה משלהם בארץ ישראל".

14. דור, 1992.

15. כהן, תשל"ד, עמ' 37.

16. שם, עמ' 38.

17. קורצ'אק, תשכ"ז.

תערוכה שנייה – 'גוילין נשרפים ואותיות פורחות'

בשנת הלימודים תשע"ב הצגנו בספרייה תערוכה נוספת שעסקה בנושא 'ספרים וספריות בגטאות'. הכרזות ויתר החומרים שהוכנו לתערוכה זו עוצבו והופקו הפקה עצמאית בידי חברות צוות הספרייה. בשונה מהתערוכה על יאנוש קורצ'אק, שהושם בה דגש על ההיבט החינוכי, התערוכה הנדונה שפכה אור על אחד מדפוסי הפעילות התרבותית בגטאות בתקופת השואה – קריאת ספרים. מתברר שהכמיהה למילה הכתובה לא פגה גם בתקופה זו, ומילאה תפקידים רבי חשיבות לצעיר ולמבוגר כאחד.

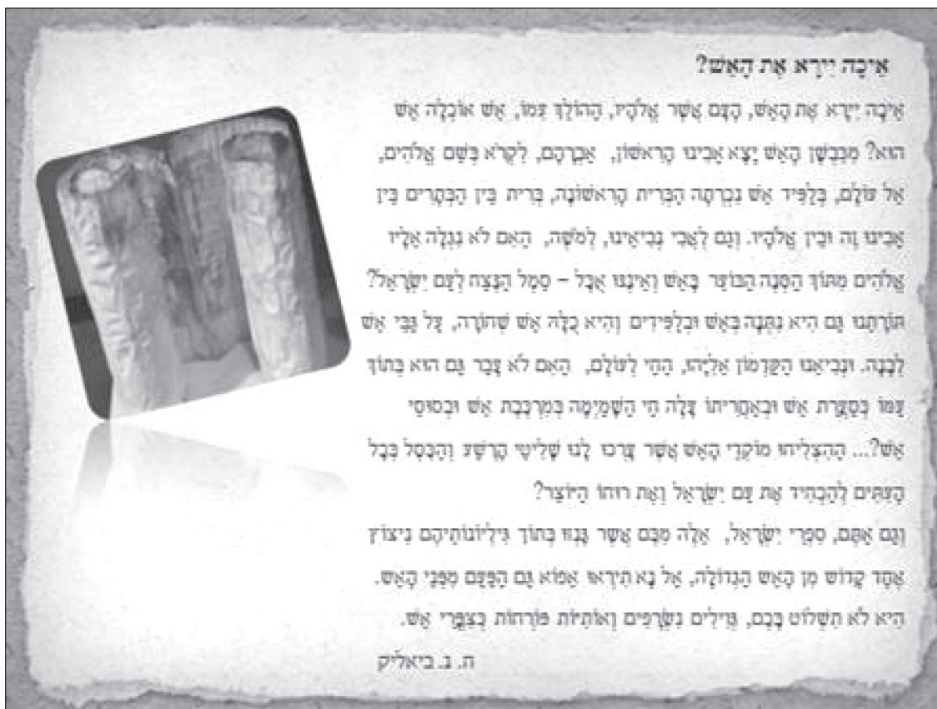
אמצעי המחשה

בתערוכה זו מוקמו הכרזות ויתר החומרים על מדפי הוויטרינה. היות שלא היו ברשותנו מוצגים מוזאונים, העזרים שסייעו בידינו להמחשת האווירה והאירועים הנוגעים לנושא היו צילומים שלוקטו מאתר יד ושם. התמקדנו בדמויות מבוגרים וצעירים הקוראים ספרים. התמונות שיקפו והמחישו את התרכזות הדמויות בספרים למרות הדלות והתנאים הקשים שסביבן. הן גם השלימו בהיבט החזותי את תיאור חוויית הקריאה ומשמעותה בעבור הקורא היהודי בגטו.

בדומה לתערוכה הראשונה, גם כאן ניצלנו את מחיצות השולחנות כדי להצמיד אליהן ציטטות מתוך זיכרונות ויומנים של נספים וניצולים העוסקות בנושא. הציטטות העניקו נופך אישי ואנושי וקירבו את הקוראים לסיפור שהציגה התערוכה. נוסף על כך כמו בתערוכה הקודמת, הן הפנו את תשומת לב המבקרים לתערוכה המוצגת על מדפי הוויטרינה.

יעדים ומסרים עיקריים של התערוכה 'גווילין נשרפים ואותיות פורחות'

התערוכה נפתחת בהקבלה בין גורל הספרים לגורל העם היהודי בתקופת השואה – שואה מול תקומה. שרפת ספרי קודש וחול שנכתבו בידי יהודים והחרמת ספריות יהודיות והריסתן הוקבלו לרציחות ההמוניות של יהודים באירופה הכבושה. אך לצד ההרס, החורבן והגזרות הקשות, הדגישה התערוכה את העמידה הרוחנית, הערכית והתרבותית האיתנה של העם היהודי. למרות התנאים הבלתי-אנושיים, היה ניסיון עיקש לשמור על צלם אנוש ולהיאחז בחיים. בין האמצעים לכך היו הספר והמילה הכתובה, שכאמור היו גם הם בסכנת כיליון אילולא גבורת הילדים ובני הנוער שקיבלו עליהם את המשימה להצלת ספרים. העמידה הרוחנית מזה וניצחון הספר מזה היו לב לבנה של התערוכה.

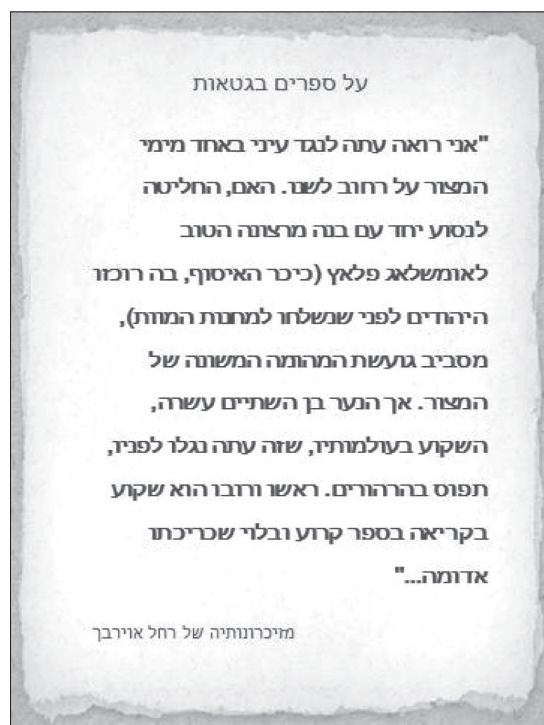

ביטוי לכך נמצא בחיבורו של ח"נ ביאליק הפותח את התערוכה, ולהלן ציטוט חלקי ממנו: ¹⁸ "...ההצליחו מוקדי האש אשר ערכו לנו שליטי הרשע והכסל בכל העתים להכחיד את עם ישראל ואת רוחו היוצר?" נהפוך הוא: "...וגם אתם, ספרי ישראל, אלה מכם אשר גזזו בתוך גיליונותיהם ניצוץ אחד קדוש מן האש הגדולה, אל נא תיראו אפוא גם הפעם מפני האש היא לא תשלוט בכם, גווילים נשרפים ואותיות פורחות כצפורי אש..."

העדויות אכן מוכיחות כי חרף ניסיון ההכחדה הפיזית, הנפשית והרוחנית, הפגינו יושבי הגטאות עמידה רוחנית אמיצה, בין היתר באמצעות הקמה חשאית של ספריות בגטאות.¹⁹ התערוכה התמקדה בהקמת שתי ספריות: ספריית גטו וילנה וספריית גטו ורשה. ספריות אלו הוקמו בידי ספרנים בעלי תעוזה ומעוף שהכירו בצורך בקריאת ספרים שנשתמר בקרב האוכלוסייה הדויה. הספרנים ראו בפעילות זו צורת ביטוי של מלחמת קיום יום-יומית בכאוס הנורא שנכפה על העם היהודי באירופה. בתערוכה הובאו ציטטות רבות מפי

יושבי הגטאות המביעות את הפן האישי בדבר הכמיהה לספר כדרך להתקשרות עם העולם שמחוץ לגטו וכנתיב הימלטות מהמציאות הקשה.

עם זאת, כפי שעולה ממאמרה של עופר,²⁰ בד בבד עם הניסיון לשמר את החיים ולהיאחז בהם באמצעות פעילויות תרבותיות וחינוכיות, נשמעה בקרב חלק מהציבור היהודי בגטאות גם ביקורת מההיבט המוסרי. שהייתה ההתנגדות הרוחנית, שהייתה כרוכה בטיפוח התרבות, התבצעה תוך כדי התעלמות ממצוקות היום-יום של עוני, רעב, מחלות ואף מוות, שניכרו בכל פינה.

18. חיבורו של ביאליק משנת תרצ"ד, 'איכה יירא את האש', נכתב בעקבות שרפת הספרים ב־1933. הופיע אצל שידורסקי, תשס"ח, עמ' 150.

19. נובודורסקי, 2006.

20. עופר, 2001.

עופר טוענת שזו הייתה מעין קהות חושים של תושבי הגטו, כדי להחזיק מעמד בתנאים הבלתי-נסבלים ולשמור על צלם אנוש. ביטוי לכך ניתן בתערוכה בדברי דינה אברמוביץ, עוזרתו של הספרן הרמן קרוק, שהקים את ספריית גטו וילנה. אברמוביץ הביעה תמיהה בדבר יזמתו להקים ספרייה בגטו: "...במקום בו נשללים תנאי החיים הבסיסיים ובו אנו תלויים בין חיים ומוות בכל רגע נתון? ... אך אולי הוא הביט קדימה וראה מעבר למה שיכולתי אני להבין".²¹

בתערוכה הצגנו את הספר, שהיווה בזמנים ההם אחד האמצעים למאבק בייאוש וביטא את הכמיהה לחיים. הספר שימש כסם החיים. ביטוי לכך אפשר למצוא בתמונות מבוגרים וילדים ובציטוטיהם המתארים את מאבקם למען קידוש החיים באמצעות קריאת ספרים. פעילות זו הייתה נהוגה כאמור בקרב הציבור היהודי גם לפני השואה. מהעדויות ניכר כי הספר הפך להיות אמצעי הישרדותי, בידורי ואינטלקטואלי, שהשכיח ולו לזמן קצר את המציאות הנוראה.

אחת הדוגמאות שהובאה בתערוכה עולה מזיכרונות רחל אוירבך, ניצולת שואה מגטו ורשה. אוירבך תיארה את ילדי מוסדות בתי היתומים העניים, חסרי הבית, שחרף אומללותם הושיטו את "ידיהם הרזות לתרופה היקרה, האהובה למצוקתם – הספר".²²

הספר גורם לך לשכוח את המציאות הכואבת.²³

21. יורעאל, תש"ע, עמ' 9.

22. שם, עמ' 15.

23. שם, עמ' 13.

נדגיש כי תיאורים קשים מעין אלו הוצגו בתערוכה בחלל של ספרייה עכשווית המשמשת מרכז תרבותי-חינוכי מעשיר. משאביה מיועדים לספק מידע לשוחרי הדעת ועניין והנאה לאוהבי הספר. 'תפאורה' זו מחדדת את כובד המשמעות שקיבלו הספר והספרייה בימים החשוכים ההם בעבור יושבי הגטאות. מהעדויות המגוונות המצוטטות בתערוכה ניכרים הצימאון והשקיקה לספרים, כמו גם תפקידו הייחודי של הספר בעת ההיא כמזורז לנשמה. כך לדוגמה צוטטה הלינה בירנבאום בהעלותה זיכרונות מילדותה בגטו ורשה: "למידה וקריאה באותם זמנים נוראים העבירו אותי לעולם אחר, עולם שאין בו נאצים, גטאות ורצח".²⁴

ספרים נושאים אותך לעולמות רחוקים.²⁵

בשלהי 1942, בעוד אוכלוסיית גטו וילנה הולכת ופוחתת באופן ניכר בעקבות שילוח מסיבי של מרבית תושבי הגטו לגיא ההריגה בפונאר, יצא הרמן קרוק במבצע לעידוד הקריאה. מטרתו הייתה לשמור על התנהלות יום-יומית תקינה ככל האפשר בתקופה בלתי-אנושית. הסיסמאות שליוו את המבצע ענו על צורכי השעה. הן עסקו בעיקר

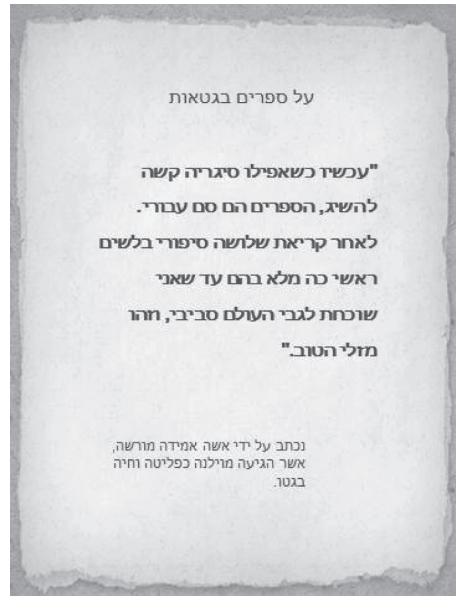
24. רגב, תשס"א, עמ' 81.

25. סיסמה מתוך כרזות שהופצו במבצע לעידוד קריאה שיזמה ספריית גטו וילנה ב-1942 (זירעאל, תש"ע). כך גם הסיסמאות בכרזה 'ספריית גטו וילנה מבצע לעידוד הקריאה' להלן.

בברירה ובהימלטות מההווה הבלתי-
אנושית לעולם מדומה טוב יותר.²⁶

תפקיד הספרן

ומה באשר לתפקיד הספרן? השאלה על
מהות תפקיד הספרן עולה חדשים לבקרים
גם בתקופתנו, בפרט למראה ההתפתחות
הטכנולוגית המואצת. אך בעוד שבעת
שגרה ספרן בית ספר או ספרייה ציבורית
רואה עצמו כמי שמצופה ממנו לחנך
ולעודד את באי הספרייה לצרוך את תרבות
הספר, הרי שבימים הנוראים ההם היה
תפקיד הספרן שונה בתכלית. היטיב לבטא

זאת הספרן קרוק המצוטט בתערוכה: "לעתים נדמה לספרן בגטו כי הוא ספק סמים. ברור לגמרי שאין זו השעה לקרוא אלא להשתכר..."²⁷.

גדולתו של קרוק הייתה ההכרה בצורך השעה להקים ספרייה בגטו והבנת חשיבות הספר כאמצעי שכחה מההווה הקיומית הבלתי-נסבלת בעת ההיא, כמו גם כוח הספר וסגולתו לרומם את הנפש.

כאמור, תערוכה זו הדגישה את כובד המשקל שניתן לספר ולפעילות הספריות בעת ההיא כחלק מהמאבק על 'קידוש החיים'. כמו כן הושם בה דגש על תפקיד הספר כאמצעי הישרדות המסייע לשמור על צלם אנוש, שהיווה ביטוי לעמידה רוחנית איתנה מול הצורך הנאצי. כך המחשנו את קשיי היהודים בגטאות תוך כדי יצירת הזדהות עם הסבל, אך בהימנעות מהצגת תיאורים מרתיעים.

פרק התקומה: ניצחון הספר

לקראת סיום התערוכה הקבלנו בין גורלן המר של הספריות לגורל העם היהודי באירופה הנאצית; בזמן חיסול הגטאות וסילוק יושביהם היהודים למחנות המוות, חוסלו גם הספריות שבהם. למרות גורלם המר של הספרים ושל הספריות בגטאות, ביקשנו לסיים את התערוכה בנימה אופטימית עם תחושת התעלות רוחנית שקיבלנו מספרה של ניצולת השואה פרל בניש, הרוח שגברה על הדרקון. בניש, ילידת קראקוב, מתארת בספרה בין היתר את רשמיה מטקס הכנסת ספר תורה חדש בבית כנסת לזכר קדושי השואה שנכחה בו. מצאנו לנכון לחתום את התערוכה בדבריה המרגשים על תחושותיה ממעמד מטלטל זה. הציטטה לוותה בשתי תמונות הממחישות את ניצחון הרוח עם ניצחון קיומו של "עמנו עתיק היומין, הנצחי"²⁸.

בפרפרזה על הפסוק הידוע 'ושבו בנים לגבולם' נתנו את הכותרת לפרק התקומה: 'ושבו גווילין לגבולם'...²⁹.

דמעותיי קולחות ללא מעצור. אך הפעם, אלו דמעות של שמחה והודיה.

אני – שראיתי לאסוני "גווילים נשרפים ואותיות פורחות באוויר", אני שראיתי את בני עמי וספרי התורה עולים בלהבות, בעוד האותיות פורחות השמימה – זוכה כעת לראות כיצד אותן אותיות מקודשות שבות אלינו, נכתבות על גבי הגווילים החדשים – ספרי תורה מהודרים.

27. רגב, 2001, עמ' 84.

28. מתוך: בניש, תשנ"ג.

29. מתוך: שידורסקי, תשס"ח.

"ושבו גויילין לגבולם..."

פרל בניש, ניצולת שואה, ילדות קראקוב, נכחה בטקס הכנסת ספר תורה חדש בבית הכנסת לזכר קדושי השואה, ואלה רשמיה:

"דמעתי קולות ללא מעצור. אך הפעם, אלו דמעות של שמחה ותודיה. אני – שראיתי לאסוני "גויילין נשרפים ואותיות פורחות באוויר"; אני שראיתי את בני עמי וספרי התורה עולים בלהבות, בעוד האותיות פורחות השמיים – זוכה בעת לראות כיצד אותן אותיות מקדשות שבות אלינו, נסתבות על גבי הגויילין החדשים – ספרי תורה מתודרים. רואה אני אותן אותיות יקרות הנחקקות על לוח לבם של ילדים יהודים – בני הדור החדש שהנה קם לעמנו עתיק היומין, הנצחי."

רואה אני אותן אותיות יקרות הנחקקות על לוח לבם של ילדים יהודים-בני הדור החדש שהנה קם לעמנו עתיק היומין, הנצחי.³⁰

סיכום

תצוגת תערוכות בספריות ציבוריות, אקדמיות או אחרות, מקובלת במקומות רבים בעולם. על פי רוב, תערוכות בספריות אקדמיות עוסקות בנושאים ייחודיים והן מיובאות מגורם חיצוני-מקצועי. עם זאת יש ספרנים מספריות אקדמיות הרואים חשיבות רבה בהכנת תערוכות פרי יצירתם כחלק מתפקידם בספרייה.³¹ הם רואים בתערוכה כלי למידה, ולשיטתם ארגון נכון של חומר סביב נושא מסוים לכדי הצגתו באמצעות תערוכה, מהווה חוויה לימודית-שימושית לקהל היעד מאחר שהמתבונן חופשי להפיק מהתערוכה חוויות על פי תחושותיו ולפי הקצב המתאים לו. על פי הערכה בלתי-פורמלית של דוטקה

30. שם, התמונה מתוך אתר השואה: <http://www.shoa.org.il/files/2011.69704512.pdf>.

הורד בתאריך: 23.9.2012.

31. כפי שמתואר אצל דוטקה ואחרים, 2002.

ושותפיו, תערוכות בספרייה נמצאו בעלות ערך בקרב מוסדות שבחנו את הנושא. נוסף על כך תערוכה בספרייה מאפשרת לצוות הספרנים הזדמנות ליצור מוצר לימודי למטרות חינוכיות ולימודיות, כחלק ממגוון משימות הספרן ושירותיו בעבור קהלו. בין היעדים החשובים של תערוכות בספרייה הם מדגשים ראשית את הסיבה האינטלקטואלית לתערוכה, קרי: מה אמור המתבונן ללמוד? האם התערוכה אמורה לשנות דבר מה אצל המתבונן (כמו השכלה, חוויה, הזדהות עם הארגון וכד')? לדעתם, כדי להפיק את המרב מתערוכה בספרייה, יש ליצור משיכה חזותית ומשיכה לימודית בתכני התערוכה.

בדומה לנאמר לעיל, צוות ספריית מכללת אפרתה, האחראי בראש ובראשונה לספק חומרי מידע לצורכי לימוד ומחקר, מוצא חשיבות רבה גם ביצירת תערוכות עצמאיות. עיקר מטרתנו היא להעביר למבקרינו חוויה תרבותית מעשירה בעלת ערך מוסף. לכן מצאנו לנכון להיות שותפים באחד מהנושאים הנלמדים במכללה – הוראת השואה – ולתרום את חלקנו בהטמעתו בדרך בלתי-פורמלית, מזמינה ומעוררת עניין. העיסוק בנושאים הללו הצריך מאתנו לימוד מעמיק לא רק של נושאי התערוכה אלא גם של הגישות ושל התפיסות החדשות ללימוד נושא השואה ולהחדרת תודעתה. התערוכות הושתנו על בסיס המחקרים שהציעו לימוד חווייתי היוצר הזדהות ואמפתיה עם הנושא ומונע רתיעה וניכור. הנושא הראשון שבחרנו עסק באישיותו של יאנוש קורצ'אק ובמשנתו החינוכית החדשנית. בתחילה הדגישה התערוכה את הפן החינוכי באמצעות הצגת תפיסתו החינוכית-פדגוגית של קורצ'אק, בהשקפה לאחד מתחומי הדעת הנלמדים במכללתנו – החינוך הקהילתי-חברתי. בדרך זו ניסה צוות הספרייה לחשוף לפני הסטודנטיות לחינוך רעיונות ותפיסות חדשות, ובעיקר לעורר מחשבה אחרת, 'מחוץ לקופסה'. לקראת יום הזיכרון לשואה ולגבורה הצגנו את גבורת קורצ'אק בתקופת השואה בעצם המשך אחיזתו בערכיו החינוכיים ובנאמנותו להם חרף התנאים המחפירים ומצבו הבריאותי הירוד.

תערוכה נוספת מתחום השואה שהצגנו בספרייה, עסקה בספרים ובספריות בגטאות. צוות הספרייה, שחש הזדהות מיוחדת עם הנושא, מצא לנכון לשתף גם את באי הספרייה בסיפור.

הציטוטים המובאים בתערוכה מתוך זיכרונות הניצולים והנספים המחישו את הסבל הנורא מחד גיסא ואת תעצומות הנפש מאידך גיסא. הקפדנו לסיים את שתי התערוכות בנימה אופטימית המדגישה את הגבורה ואת התקומה, כדי לעורר השראה ורוממות רוח גם במבקרי ימינו.

חשוב לציין כי סקירה מקיפה של הספרות בנושא תערוכות בספריות מעלה כי למרבית התערוכות מסר כללי, תרבותי, היסטורי, ספרותי או דומה לאלו, אך לרוב הן אינן מיועדות להתמזג עם תכניות הלימודים במוסד אקדמי ולהוסיף עליהן. לבד מדווקה לא מצאנו

מאמרים אקדמיים שתיעדו תערוכות בספריות המיועדות להוסיף ולהרחיב את אמצעי ההוראה בנושאים הנלמדים במוסד. עם זאת דווקא ושותפיו מציינים כי על בסיס הערכה בלתי-פורמלית של תרומת תערוכות כאלה נמצא כי התגובות שהתקבלו היו חיוביות באופן מרשים. אף שבמחקרנו זה לא נכללו כלי מדידה להערכת התרומה הלימודית של התערוכות ותרומתן להעשרת הידע, יודגש שקיבלנו משובים אקראיים רבים שלא תועדו, הן מצד הסטודנטים הן מצד המרצים, בדבר הערך הרב של התערוכות בתהליך הלמידה. על כן יש להסיק שכדאי שבמחקרים עתידיים יבוצעו תהליכי מדידה פורמליים, ועל בסיסם כדאי לשקול שימוש באפיק לימודי זה עם תהליכי הלימוד המקובלים.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- בניש, תשנ"ג פ' בניש, הרוח שגברה על הדרקון, ירושלים תשנ"ג, עמ' 406-408.
- ברגנר, תשי"ח י' ברגנר, ע' פוזנסקי-הגרי, סיפורים לילדים-יאנוש קורצ'אק, תל אביב תשי"ח.
- ברוטין, 2009 ב' ברוטין, 'הבסיס החוקי להוראת השואה בישראל: סקירה ותמורות', עלי מועד 27 (2009), עמ' 8-12.
- גלעד ושמשי, תשס"ב ב' גלעד ונ' שמשי (עורכות), קורצ'אק מחנך הומניסט במבחן השואה, הצעות הפעלה לתערוכת יאנוש קורצ'אק, לוחמי הגטאות תשס"ב.
- גלר, תשמ"ח י' גלר, 'העמידה היהודית בשואה: תיאורון, תזמורת סימפונית, בתי ספר למוסיקה ולאמנות ברומניה 1941-1944', משואה טז (תשמ"ח), עמ' 109-117.
- דוטקה ואחרים, 2002 A. Dutka, Sh. Hayes & J.Parnell, The surprise part of a librarian's life: exhibition design and preparation course, *College & Research Libraries News*, Vol. 63, no.1 (2002), pp.19-22.
- דרור, תשס"ח י' דרור, 'חדשנותו של יאנוש קורצ'אק, חינוכאי שהקדים במעשה את ההלכות החינוכיות בנות זמננו', מדור לדור לג (תשס"ח), עמ' 135-160.
- יזרעאל, תש"ע מ' יזרעאל, "'...ספרים נושאים אותך לעולמות רחוקים מן הגטו...": על ספרים, ספריות וקריאה בגטאות', ספרות ילדים ונוער 131 (תש"ע), עמ' 8-20.
- כהן, תשכ"ה א' כהן, יאנוש קורצ'אק, ירושלים תשכ"ה.
- כהן, תשל"ד א' כהן, יאנוש קורצ'אק המחנך, תל אביב תשל"ד.

- כהן, תשל"ט א' כהן, 'עיונים במשנתו החינוכית', בתוך: א' כהן (עורך), 'יאנוש קורצ'אק. דיוני הכנס הבינלאומי במלאות מאה שנים להולדתו, חיפה תשל"ט, עמ' 31-44.
- כהן, 1994 A. Cohen, The gate of light: Janusz Korczak, the educator and writer who overcame the Holocaust, *Fairleigh Dickinson University* 1994, p. 31
- נובדבורסקי, 2006 ר' נובדבורסקי, 'גורל הספריות היהודיות בפולין בתקופת השואה', מידע וספרנות 29 (1) (2006), עמ' 40-43.
- עופר, 2001 ד' עופר, "'שלוש שורות בהיסטוריה"? צורות ההתנגדות היהודית בגטאות מזרח אירופה', בשביל הזיכרון 10 (2011), עמ' 12-23.
- פרלמוטר, 2008 ט' פרלמוטר וצ' רחמי, 'קווים מנחים לבניית תבנית בנושא הטמעת זיכרון השואה בתהליך ההכשרה להוראה', ירחון מכון מופת 35 (2008), עמ' 20-23.
- קורצ'אק, תשל"ח 'קורצ'אק, דת הילד, תל אביב תשל"ח, עמ' 305.
- קורצ'אק, תשכ"ז 'קורצ'אק ספורים לילדים תל אביב תשכ"ז, עמ' 49.
- רגב, תשנ"ו מ' רגב (עורך), 'לגעת בחיים. דמותו והגותו של יאנוש קורצ'אק כפי שהן משתקפות בכתביו ובכתבי אחרים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 243-244.
- רגב, תשס"א מ' רגב, 'הנחמה היחידה בגטו היא הספר: על קריאת ספרים ועל ספריות בתקופת השואה', רוח אחרת 13 (תשס"א), עמ' 78-88.
- ריבק-וגון, 2009 ר' ריבק-וגון, 'בין שבר להמשכיות: כינוס המורים הארצי השלישי, יד ושם ירושלים 55 (2009), עמ' 4.
- רינגלבלום, 1992 ע' רינגלבלום, 'יומן ורשימות מתקופת המלחמה: גיטו וארשה: ספטמבר 1939 – דצמבר 1942, ירושלים 1992.
- שידורסקי, תשס"ח ד' שידורסקי, גווילים נשרפים ואותיות פורחות: תולדותיהם של אוספי ספרים וספריות בארץ ישראל ונסיונות להצלת שרידיהם באירופה לאחר השואה, ירושלים תשס"ח.
- שלו, 2008 א' שלו, 'החוויה האנושית', יד ושם ירושלים 51 (2008), עמ' 5.
- שנהב, 2009 ש' שנהב, 'מוזיאונים להנצחת השואה כמרחבים לחינוך, אידיאולוגיה וזיכרון', עלי מועד 27 (2009), עמ' 36-38.